

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2023.1.04>

UDC 37.015.31:159.9-049.5:[355.48(470:477)]

This publication was made with the funds of a joint Grant of EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Надія КОЦУР,
Лідія ТОВКУН

Формування психологічної безпеки освітнього середовища в умовах російсько-української війни

NADIA KOTSUR, LIDIA TOVKUN. **Formation of the psychological safety of the educational environment in the conditions of the russian-Ukrainian war.** *Actuality of the research is determined to the growing of number of challengers and threats to the safety and psychological state of children and youth and, as a result, the worsening of gene pool of the Ukrainian nation. The indicated problems were actualized during the Russian-Ukrainian war, that entailed of severe devastating consequences of the psychosomatically health as an adult, and children's population. It is possible to reduce the influence of risk factors of the worsening of the mental health of pupils and students by way of formation of safety educational environment. After all, it is the educational environment is an open system, in which all tendencies and patterns of development of the surrounding social environment are manifested, taking also the problems associated with the war. In this regard, the possibilities of the education-*

al environment of children's protect from the influence of negative factors and ensure of favorable physical, mental, spiritual, moral and intellectual development of children are reduced in it. The purpose of writing the article is to implement of a theoretical substantiation of pedagogical aspects of formation of the psychological safety of educational environment and to determine of level of the psychological state of future teachers to organization of the safety and health-saving activities of pupils in a state of war. Results. The contribution of scientists to the development of pedagogical aspects of formation of the psychological safety of educational environment and mental health of participants in the educational process is revealed. The factors of psychological safety in educational environment in peace time and conditions of war are analyzed. During the Russian-Ukrainian war, the number of threats and dangers is growing; its lead of worsening of the indicators of the psychosomatic health of pupils and students is shown. The research among applicants for higher education at the University Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav concerning the psychological influence of war on their life's activities and figure of health is developed in it. The psychological state of applicants during martial law has undergone significant changes. In particular, after the introduction of a number of psychological measure and health technologies at the university, the indicators of the emotional state of applicants are improved. Conclusions. Formation of psychological safety of the educational environment in conditions of the war requires of thorough knowledge of such risk factors of as school threats and dangers of educational environment, which can have destructive influence on the nervous system and psyche of children and adolescents. During the Russian-Ukrainian war, the number of threats to the security of educational environment is growing, it negatively affects on the psychological state of the subjects of the educational process. The introduction of psycho-health educational technologies helps to improve of the psychosomatic state of the body of pupil's and students young.

Key words: *psychological safety, educational environment, russian-Ukrainian war, military state, mental health, psychological state.*

1. Вступ

Постановка проблеми. У сучасних умовах широкомасштабної російсько-української війни, епідеміологічних та екологічних загроз безпека і здоров'я дітей і молоді є однією із актуальних проблем сьогодення. В умовах воєнного стану освіта зазнала суттєвих змін. Через загрози життю і здоров'ю учасники освітнього процесу

опинилися в нових реаліях отримання знань. Незважаючи на те, що частина дітей, учнівської та студентської молоді змушена була переміститися в межах України, або виїхати за кордон, освітній процес не переривався, а переважна більшість педагогів і науково-педагогічних працівників продовжували надавати освітні послуги.

Враховуючи загрози безпеці і життю дітей і молоді під час війни, виникають потреби в усуненні прогалин у недостатній їх інформованості щодо поведінки у разі виникнення надзвичайних ситуацій в освітньому середовищі і особливо під час повітряної тривоги, ракетних та артобстрілів, відсутності знань і практичних навичок долікарської допомоги. Саме тому необхідно створити безпечне освітнє середовище та формувати здоров'язбережувальну компетентність у дітей, учнівської та студентської молоді як необхідної умови стабільного (безпечного) та повноцінного життя. Особливо вагоме значення має вивчення у воєнний час психологічного стану дітей і молоді, розробка освітніх програм збереження психічного здоров'я та попередження посттравматичних станів. При цьому слід звернути увагу на забезпечення здобуття усіма учасниками освітнього процесу знань і навичок із питань безпеки життєдіяльності та здоров'язбережувальної компетентності та вмінь їх реалізовувати на практиці, в екстремальних умовах при виникненні загроз під час воєнного стану.

Про формування безпечного освітнього середовища зазначається в низці нормативно-правових документів України. Зокрема, Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього процесу у Новій українській школі, схвалена Указом Президента України (№ 195/200 від 25 травня 2020 року) розроблена на основі аналізу стану освітнього середовища охорони життя і здоров'я всіх учасників освітнього процесу. Її мета ґрунтується на тому, що учні повинні оволодіти знаннями, навичками і вміннями щодо створення і підтримки здорових та безпечних умов життя як під час навчання, так і в умовах надзвичайних ситуацій. Адже формування безпечного і здорового освітнього середовища спрямоване на реалізацію фізичного, психічного, соціального, інтелектуального і емоційного розвитку учнів та їх потенціалу. Влітку 2022 року за ініціативи першої леді України Олени Зеленської стартувала Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. Її мета полягає в наданні психологічної допомоги всім, хто має порушення в стані психічного здоров'я. Реалізація зазначеної Програми відбувається завдяки міжнародній підтримці в подоланні стресових ситуацій,

наслідків посттравматичних станів (ПТСР) та попередженні нервово-психічних розладів українців.

Таким чином, військово-політичні виклики та загрози, що спостерігаються впродовж 2014 – 2020 рр. в Україні (гібридної війни на сході з 2014 року та широкомасштабної – з 24 лютого 2022 року), активізують освітню спільноту в площині безпеки життєдіяльності та збереження психосоматичного здоров'я дітей. Зазначені факти актуалізують важливість і своєчасність даного питання та створюють усі передумови для його глибинного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема безпеки та здоров'я дітей і молоді в освітньому середовищі була предметом дослідження науковців у галузі психології, педагогіки, безпеки життєдіяльності, шкільної гігієни, медицини. Психолого-педагогічні аспекти безпеки освітнього середовища висвітлювалися в низці публікацій вітчизняних і зарубіжних учених. В умовах сьогодення психологічна безпека стала однією з найважливіших проблем не лише для суспільства, але й психолого-педагогічної науки й практики. Упродовж останніх років вагомий внесок у вивченні різних компонентів психологічної безпеки зробили такі вітчизняні науковці, як: О. І. Бондарчук, Т. А. Вілюжаніна, Л. В. Гула, Л. М. Карамушка, Т. В. Зайчикова, З. Ковальчук, Л. Пілеська, О. П. Соцька, І. Ю. Борисюк, Н. Ю. Діомідова, О. В. Тушина, В. С. Фізер.

У своїх дослідженнях науковці З. Ковальчук та Л. Пілеська вважають, що якщо результатом навчання є передача знань, а не особистість, то воно є загрозовим для здоров'я учнів (Ковальчук З., Пілеська Л., 2022).

Методологічні аспекти психологічної безпеки розкриті в дослідженнях О. П. Соцької, І. Ю. Борисюк, Н. Ю. Діомідової. Авторами запропоновано низку методик оцінки психологічної безпеки освітнього середовища, застосування яких в умовах війни має вагоме значення (Соцька О. П., Борисюк І. Ю., Діомідова Н. Ю., 2021). Методичні поради для практичних психологів у закладах загальної середньої освіти подано в працях за авторством Л. В. Зюман (Зюман Л., 2012) та О. Тушиної (Тушина О., 2013). Особливості психологічної безпеки в інклюзивному освітньому середовищі розглянуто в праці Т. А. Панченко (Панченко Т. А., 2014).

У наукових публікаціях Н. І. Коцур розкрито наслідки впливу російсько-української війни на психологічний стан і психічне здоров'я здобувачів загальної середньої освіти (Коцур Н. І., 2022)

та О. П. Нікітіної – здобувачів вищої освіти (Нікітіна О. П., 2022). Зміни психологічного стану військовослужбовців під час тривалого перебування в зоні бойових дій вивчалися дослідниками в галузі психології О. Kokun., I. Pischko, N. Lozinska (О. Kokun., I. Pischko, N. Lozinska, 2022).

Про наслідки впливу війни на ментальне і фізичне здоров'я зазначається в дослідженнях зарубіжних учених, зокрема К. Korinek, P. Loebach, B. Teerawichitchainan, S. A. Redmond, S. L. Wilcox Campbell, A. Kim, K. Finney, K. Barr, A. M. Hassan, D. Hopkins, W. Pavot, E Diener, C. D. Ryff та інших. Так, у публікації за авторством К. Korinek, P. Loebach, B. Teerawichitchainan розкрито наслідки стресу та проаналізовано посттравматичний стресовий розлад, пов'язаний з війною, у населення Північного В'єтнаму (Korinek K., Loebach P., Teerawichitchainan B., 2017). Американським дослідником С. D. Ryff виділено індикатори психологічно безпечного освітнього середовища та виокремлено декілька психологічних показників суб'єктивного благополуччя (Ryff C. D., 2016). На наш погляд, зазначені показники в умовах Нової української школи набувають для вчителя особливої ваги.

Водночас, не зважаючи на наявність значної кількості публікацій, присвячених окресленій проблемі, питання формування безпечного і здорового освітнього середовища в умовах російсько-української війни не знайшло належного висвітлення в джерелах та літературі. На сьогодні поза увагою науковців залишаються такі малодосліджені аспекти, як аналіз факторів ризику психологічної безпеки та наслідки російсько-української війни, які створюють небезпеку психосоматичного здоров'я усім учасникам освітнього процесу.

Мета статті: теоретично обґрунтувати педагогічні аспекти формування психологічної безпеки освітнього середовища та визначити рівень психічного здоров'я майбутніх педагогів до організації безпекової та здоров'язбережувальної діяльності учнів в умовах воєнного стану.

У процесі реалізації мети використано такі **методи дослідження:** теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, класифікація); психолого-педагогічні (спостереження, опитування, педагогічне тестування); емпіричні методи: узагальнення передового європейського та вітчизняного досвіду з досліджуваної проблеми, вивчення та аналіз психосоматичного стану здобувачів вищої освіти; кількісне та якісне опрацювання отриманих даних; методи математичної статистики.

2. Виклад основного матеріалу

Сучасне освітнє середовище спрямовано не лише на розв'язання освітніх завдань, але й на безпеку життя і збереження здоров'я дітей та учнівської молоді, забезпечення соціалізації, психологічний розвиток особистості, що сприяють максимальній реалізації їх здібностей і творчого потенціалу. Окреслені завдання озвучені в Законі України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року».

Водночас освітнє середовище є відкритою системою, в якій відображуються загальні закономірності та тенденції розвитку оточуючого соціального середовища, в тому числі й проблеми, що характеризують соціально-політичну та економічну ситуацію сучасного українського суспільства. Все це спричиняє ситуації, що порушують безпеку освітнього середовища. Як наслідок, погіршуються можливості освітнього середовища щодо захисту дітей від впливу негативних чинників, що позначається на їх фізичному, психічному, інтелектуальному, духовному і моральному розвитку та призводить до зниження функціональних резервів організму.

В умовах сьогодення освітнє середовище пропонує широкий вибір можливостей для розвитку. Водночас у воєнний час в освітньому середовищі зростає кількість обмежень для особистісних проявів учасників освітнього процесу та висувуються певні вимоги. Насамперед, на середовище освітнього закладу впливають соціально-політичні зміни у суспільстві, напруженість соціального життя, ускладнення міжособистісних стосунків. Під час воєнного стану збільшується кількість чинників ризику психологічної безпеки освітнього середовища. Все це перешкоджає підтримці належного рівня розумової працездатності та збереженню здоров'я суб'єктів освітнього процесу.

В Україні дослідження психологічного стану населення в умовах широкомасштабної російсько-української війни почали вперше проводити науковці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України наприкінці липня – початку серпня 2022 року. До психологічних наслідків війни науковці відносять: довготривалу шкоду психоемоційному благополуччю і працездатності особистості, розлади соціальної адаптації і поведінки, поширення конфліктогенних явищ у громадах, посилення відцентрових тенденцій у суспільстві в цілому.

Аналізуючи чинники ризику психологічної безпеки освітнього середовища, слід відмітити, що переважна більшість педагогів

і психологів виділяють такі шкільні загрози й небезпеки, які можуть мати руйнівний вплив на нервову систему та психіку дітей і підлітків: розумові, емоційні та фізичні перевантаження; максимальне напруження розумової працездатності дитини на уроці та в процесі виконання домашніх завдань; контроль із боку педагогів і батьків за успішністю з наявністю лише відмінних оцінок; формалізм програмних знань; несприятливий психологічний клімат в класному колективі та нервозність шкільної обстановки; конфліктні та конкурентні відносини між школярами; недовіра до дитини, її бажання вчитися та особистісні риси тощо. Так, у дослідженні О. І. Бондарчук розкрита проблема взаємозв'язку психологічної безпеки освітнього середовища школи та мотивації інноваційної діяльності вчителів. Авторкою проаналізовано сутність і основні ознаки психологічної безпеки освітнього середовища закладів середньої освіти та обґрунтовано, що психологічно безпечне освітнє середовище забезпечує суб'єктивне благополуччя учасників освітнього процесу, стимулює їх до творчості та саморозвитку; емпіричним шляхом встановлено недостатній рівень психологічної безпеки освітнього середовища більш, ніж для третини вчителів (Бондарчук О. І., 2017).

До педагогічних аспектів, що негативно впливають на психологічну безпеку учнів науковці відносять наступні фактори ризику: педагогічну тактику, що провокує виникнення стресу у дітей; невідповідність методик і технологій навчання віковим та функціональним можливостям школярів; нераціональну організацію навчальної діяльності; функціональну неграмотність педагогів у питаннях збереження і зміцнення здоров'я; відсутність здоров'язбережувальної компетентності в учнів та неперервної системи роботи з формування культури здоров'я та здорового способу життя; відсутність або недостатній рівень знань і навичок щодо надання долікарської допомоги при надзвичайних станах і ситуаціях.

В умовах реформування національної освіти активно впроваджується ідеологія освіти, стратегія якої орієнтована на розвиток дитини як особистості. Як зазначають науковці О. В. Шелевер та В. С. Фізер, така ідеологія може бути реалізована лише на науково обґрунтованих засадах формування безпечного освітнього середовища (Шелевер О. В., Фізер В. С., 2019: 87-88).

На думку Л. В. Гулої, яка досліджувала психічне здоров'я як критерій психологічної безпеки, небезпеку для психосоматичного здоров'я учнів складають такі чинники: невідповідність вимог

навчального процесу функціональним особливостям і можливостям учня; комунікативні труднощі між учителем і учнем; не бажання учня отримувати знання та його пасивна позиція у навчальній діяльності; труднощі при виконанні домашніх завдань (Гула Л. В., 2021). На наш погляд, до всього цього слід додати чинники, що пов'язані з російсько-українською війною, зокрема: повітряні тривоги, ракетні та артобстріли, необхідність продовжувати уроки в укриттях, або тривалий час здійснювати освітній процес у бомбосховищах, відключення світла під час навчання, порушення гігієнічних нормативів при навчанні в онлайн режимі.

Психотравмуючими ситуаціями в освітньому середовищі можуть бути окремі форми навчання, а також несприятливий психологічний клімат у класному колективі, зокрема конфліктні ситуації між вчителем та учнями, які виникають на уроках та у спілкуванні. Як відомо, навчання може бути когнітивно-орієнтованим та особистісно-орієнтованим. Психологічними спостереженнями встановлено, що при особистісно-орієнтованому навчанні на перший план виступають інтереси та прагнення учнів, а педагогічне спілкування будується на засадах гуманістичної психології. Як зазначають науковці в галузі психології і педагогіки, особистісно-орієнтоване навчання сприяє зменшенню вірогідності нанесення психічних травм, у порівнянні з когнітивно-орієнтованим.

Упродовж останніх років у зв'язку з епідеміологічними викликами (пандемією COVID-19) та широкомасштабною російсько-українською війною освітній процес здійснювався у дистанційній та змішаній формах. У зв'язку з введенням у країні воєнного стану переважна більшість навчальних закладів змушена перейти на дистанційне навчання, мета якого полягає у наданні освітніх послуг шляхом застосування в навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до державних стандартів. Адже головна мета дистанційного навчання під час війни, як зазначають психологи, не засвоєння нових знань, а психологічна підтримка, спілкування, переключення уваги здобувачів освіти.

Проведені Е. В. Копиловим дослідження особливостей організації дистанційного навчання в закладах вищої освіти під час воєнного стану показують як переваги, так і недоліки цього виду навчання (Копилов Е. В., 2022).

На наш погляд, із психологічної точки зору, при недотриманні педагогічних вимог до навчання та гігієнічних нормативів тривалості

навчальної діяльності з використанням технічних засобів, відсутності комунікативних зв'язків між суб'єктами освітнього процесу, виснажуються функціональні резерви організму, і в першу чергу нервової системи, що може спричинити порушення психосоматичного здоров'я та розвиток нервово-психічних відхилень.

Отже, проаналізувавши дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених формуванню безпечного освітнього середовища, слід відзначити, що в умовах російсько-української війни суттєво зростає кількість небезпек і загроз, що створюють небезпеку психосоматичного здоров'я дітей та учнівської і студентської молоді.

В умовах повномасштабної російсько-української війни нами здійснено аналіз впливу цієї війни на життєдіяльність і психологічний стан студентської молоді, а також результат впровадження психологічних заходів спрямованих на безпеку та збереження психосоматичного здоров'я здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану.

Для проведення дослідження нами використана анкета О. П. Нікітіної «Мое життя, навчальна діяльність та здоров'я в умовах війни» (Нікітіна О. П., 2022). Таке анкетування дає змогу визначити психологічний стан здобувачів вищої освіти за об'єктивними і суб'єктивними показниками.

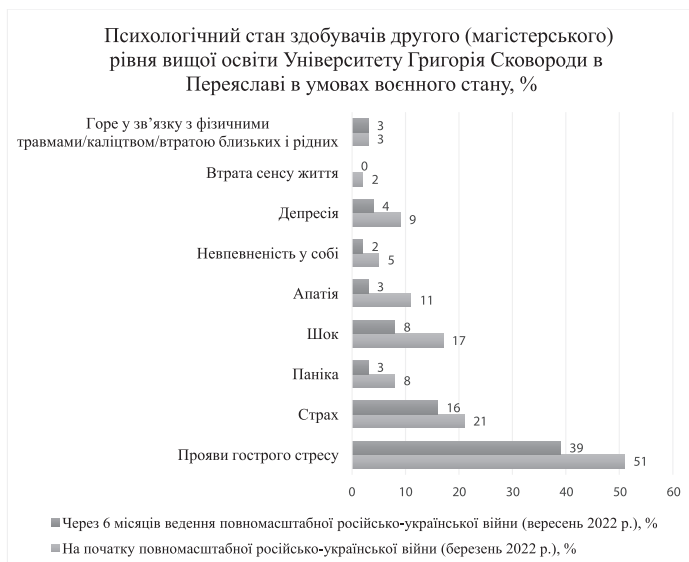
Дослідження здійснювалося впродовж березня – вересня 2022 року серед здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти Університету Григорія Сковороди в Переяславі – майбутніх учителів. В анкетуванні взяли участь 123 особи (дівчат – 71, юнаків – 53) віком 21-24 роки.

У процесі анкетування нами з'ясовано, що на початку широкомасштабної російсько-української війни 11 % опитаних переїхали у більш безпечну місцевість (місто/село) у межах України, 5 % виїхали за кордон. Більшість респондентів перебували за основним місцем реєстрації проживання. Ці населені пункти знаходилися у зоні активних бойових дій, проте не були окуповані. Тут проживало 34 % опитаних. На окупованій території проживало 11 % респондентів, а 39 % опитаних – проживали на більш спокійній території.

Психологічний стан здобувачів другого (магістерського) вищої освіти нами визначався на початку війни (березень) та після 6-го місяця вторгнення окупантів (вересень). Дані проведеного дослідження висвітлено нами в діаграмі 1.

Отже, майже всі показники психологічного стану опитаних під час досліджуваного періоду вказують на суттєві зміни – у бік

Діаграма 1.

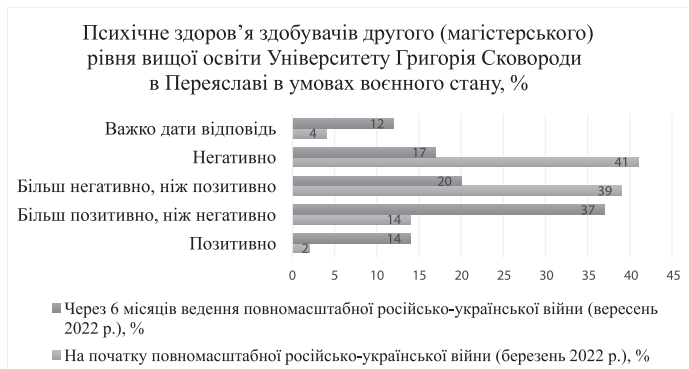

покращення. Найвищим негативним показником лишається прояв гострого стресу. Не змінним лишається лише показник горя у зв'язку з фізичними травмами/каліцтвом/втратою близьких і рідних. І це є природнім проявом людяності.

Оцінка власного психічного здоров'я респондентів в умовах ведення повномасштабної російсько-української війни подана у діаграмі 2.

Таким чином, показники фізичного здоров'я опитаних здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти також значно

Діаграма 2.

Діаграма 3.

покращилися у вересні в порівнянні з березнем 2022 р. Особливо це стосується того, що респонденти у вересні відзначали більш позитивний стан свого фізичного здоров'я, ніж у березні 2022 р.

На покращення всіх цих показників вплинуло те, що на початку російсько-української війни в університетському освітньому середовищі було впроваджено низку психологічних заходів, спрямованих на безпеку та збереження психосоматичного здоров'я здобувачів вищої освіти. Зокрема: обладнано укриття із наявністю всіх засобів матеріально-технічного супроводу освітнього процесу; психологічною службою проведено тренінги з адаптивної регуляції психосоматичного стану, саморегуляції стресу на особистісному рівні, попередження посттравматичних стресових станів під час воєнного стану; кафедрою медико-біологічних дисциплін і валеології проведено тренінгові навчання з надання долікарської допомоги з основами тактичної медицини при надзвичайних станах і ситуаціях, в онлайн-режимі організовано і проведено низку круглих столів для майбутніх учителів, присвячених психічному здоров'ю всіх учасників освітнього процесу та Міжнародну науково-практичну конференцію «Безпека і охорона здоров'я дітей, учнівської та студентської молоді: психолого-педагогічні аспекти». Водночас, поліпшення показників психологічного стану та психосоматичного здоров'я здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня пов'язано також із тим, що м. Переяслав Київської області не знаходилося в зоні бойових дій та не підлягало ракетним обстрілам.

3. Висновки та перспективи подальших досліджень

Проблема формування психологічної безпеки освітнього середовища в умовах війни не знайшла належного висвітлення в

психолого-педагогічних дослідженнях науковців. З'ясовано, що розв'язання зазначеної проблеми під час воєнного стану потребує ґрунтовних знань щодо таких чинників ризику, як шкільні загрози й небезпеки, які можуть мати руйнівний вплив на нервову систему та психіку дітей і підлітків.

Під час російсько-української війни зростає кількість загроз безпеки освітнього середовища, що негативно позначається на психологічному стані суб'єктів освітнього процесу. Встановлено, що впровадження психооздоровчих технологій навчання сприяє поліпшенню психосоматичного стану організму студентської молоді.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні моніторингу психосоматичного здоров'я дітей, підлітків, учнівської та студентської молоді, впровадженні педагогічних оздоровчих технологій та оцінці їх ефективності.

References:

1. Hopkins D. (2003). *School Improvement for Real*. London – New York: Routledge, 256 p.
2. Korinek K., Loebach P., Teerawichitchainan B. (2017). Physical and Mental Health Consequences of War-related Stressors Among Older Adults: An Analysis of Posttraumatic Stress Disorder and Arthritis in Northern Vietnamese War Survivors, *The Journals of Gerontology: Series B*. Vol. 72. Issue 6. P. 1090–1102.
3. Pavot W., Diener E. (2008). The Satisfaction With Life Scale and the emerging construct of life satisfaction. *Journal of Positive Psychology*. Vol. 3. P. 137–152.
4. Ryff C. D. (2016). Eudaimonic well-being and education: Probing the connections. Well-being and higher education: A strategy for change and the realization of education's greater purposes; D. W. Harward (Ed.). Washington, DC: Bringing Theory to Practice. P. 37–48.
5. Kokun O., Pischko I., Lozinska N. (2022). Examination of military personnel's changed psychological states during long-term deployment in a 321 war zone. *Anales de psicología / Annals of psychology*. Vol. 38 (january). P. 191–200.
6. Redmond S. A., Wilcox S. L., Campbell S., Kim A., Finney K., Barr K., Hassan A. M. (2015). A brief introduction to the military workplace culture. *Work*. Vol. 50 (1). P. 9–20.
7. Бондарчук О. І. (2017). Психологічна безпека освітнього середовища закладів загальної середньої освіти та її вплив на мотивацію інноваційної діяльності вчителів. URL: https://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/4_5_33_34_s/Bulletin_4_5_33_34_2017_Olena_Bondarchuk.pdf
8. Гула Л. В. (2021). Психологічна безпеки як чинник збереження психічного здоров'я. URL: <https://dSPACE.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10828/1/214-216.pdf>

9. Ковальчук З., Пілецька Л. (2022). Психологічні аспекти формування психологічної безпеки особистості в освітньому середовищі у форматі її психічного здоров'я. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4504>
10. Копилов Е. В. (2022). Особливості організації дистанційного навчання в умовах воєнного стану. Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні : Матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 травня – 13 червня 2022 року. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». С. 210–213.
11. Коцур Н. І. (2022). Наслідки впливу російсько-української війни на психічне здоров'я нації. Психолого-педагогічні аспекти навчання дорослих у системі неперервної освіти: зб. матеріалів VIII-ї Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Біла Церква, 15 грудня 2022 р. С. 97–102.
12. Нікітіна О. В. (2022). Вплив війни на здоров'я і життєдіяльність здобувачів вищої освіти. Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні: Матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 травня – 13 червня 2022 року. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». С. 319–321.
13. (2012) Психологічні аспекти створення безпечного освітнього середовища: матеріали семінару практичних психологів ЗНЗ / упоряд.: Л. В. Зюман. Кременчук, 64 с.
14. Панченко Т. Л. (2014). Психологічна безпека інклюзивного освітнього середовища. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Вип. 28. С. 327–332.
15. Соцька О. П., Борисюк І. Ю., Дюмідова Н. Ю. (2021). Проблеми діагностики психологічної безпеки освітнього середовища. URI: <https://repo.odmu.edu.ua:443/xmlui/handle/123456789/9951>
16. Тушина О. (2013). Психологічна безпека в загальноосвітньому навчальному закладі: практичний посібник. Запоріжжя : ЗОППО, 145 с.
17. Шелевер О. В., Фізер В. С. (2019). Психологічна безпека освітнього середовища: психолого-педагогічний аспект. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Ви. 67. Т. 1. С. 87–91.

Transliteration of References:

1. Hopkins, D. (2003). *School Improvement for Real*. London – New York: Routledge.
2. Korinek, K., Loebach, P., & Teerawichitchainan, B. (2017). Physical and Mental Health Consequences of War-related Stressors Among Older Adults: An Analysis of Posttraumatic Stress Disorder and Arthritis in Northern Vietnamese War Survivors, *The Journals of Gerontology: Series B*, 72, 6, 1090–1102.
3. Pavot, W., & Diener, E. (2008). The Satisfaction With Life Scale and the emerging construct of life satisfaction. *Journal of Positive Psychology*, 3, 137–152.
4. Ryff, C. D. (2016). Eudaimonic well-being and education: Probing the connections. *Well-being and higher education: A strategy for change and the realization of*

- education's greater purposes; D. W. Harward (Ed.). Washington, DC: Bringing Theory to Practice, 37–48.
5. Kokun, O., Pischko, I., & Lozinska, N. (2022). Examination of military personnel's changed psychological states during long-term deployment in a 321 war zone. *Anales de psicología / Annals of psychology*, 38, 1, 191–200.
  6. Redmond, S. A., Wilcox, S. L., Campbell, S., Kim, A., Finney, K., Barr, K., & Hassan, A. M. (2015). A brief introduction to the military workplace culture. *Work*, 50, 1, 9–20.
  7. Bondarchuk, O. I. (2017). Psykholohichna bezpeka osvitnoho seredovyschcha zakladiv zahalnoyi serednoyi osvity ta yiyi vplyv na motyvatsiyu innovatsiynoi diyalnosti vchyteliv [Psychological safety of the educational environment of institutions of general secondary education and its influence on the motivation of teachers' innovative activities]. URL: https://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/4_5_33_34_s/Bulletin_4_5_33_34_2017_Olena_Bondarchuk.pdf [in Ukrainian].
  8. Hula, L. V. (2021). Psykholohichna bezpeky yak chynnyk zberezhennya psykhichnoho zdorov'ya [Psychological safety as a factor in maintaining mental health]. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10828/1/214-216.pdf> [in Ukrainian].
  9. Kovalchuk, Z., & Piletska, L. (2022). Psykholohichni aspekty formuvannya psykholohichnoyi bezpeky osobystosti v osvitnomu seredovyschchi u formati yiyi psykhichnoho zdorovya [Psychological aspects of the formation of the psychological safety of the individual in the educational environment in the form of his mental health]. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4504> [in Ukrainian].
  10. Kopylov, E. V. (2022). Osoblyvosti orhanizatsiyi dystantsiynoho navchannya v umovakh voyennoho stanu [Peculiarities of the organization of distance education in the conditions of martial law]. *Osvitniy protses v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini* [The educational process in the conditions of martial law in Ukraine]: Materialy vseukrayinskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennya kvalifikatsiyi, 3 travnya – 13 chervnya 2022 roku. [Materials of the All-Ukrainian Scientific and Pedagogical Advanced Training, May 3 – June 13, 2022]. Odesa: Vydavnychy dim «Helvetyka», 210–213 [in Ukrainian].
  11. Kotsur, N. I. (2022). Naslidky vplyvu rosiisko-ukrainskoi viiny na psykhične zdorovia natsii [Consequences of the impact of the Russian-Ukrainian war on the mental health of the nation]. *Psykholoho-pedahohichni aspekty navchannia doroslykh u systemi neperervnoi osvity* [Psychological and pedagogical aspects of adult education in the continuing education system]: zb. materialiv VIII-yi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii, 15 hrudnia 2022 r. [collection of materials of the 8th International Scientific and Practical Internet Conference, December 15, 2022]. Bila Tserkva, 97–102 [in Ukrainian].
  12. Nikitina, O. V. (2022). Vplyv viiny na zdorovia i zhyttiediiialnist zdobuvachiv vyshchoi osvity [The impact of the war on the health and life of students of

- higher education]. Osvitniy protses v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [The educational process in the conditions of martial law in Ukraine]: Materialy vseukrayinskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennya kvalifikatsiyi, 3 travnya – 13 chervnya 2022 roku. [Materials of the All-Ukrainian Scientific and Pedagogical Advanced Training, May 3 – June 13, 2022]. Odesa: Vydavnychyy dim «Helvetyka», 319–321 [in Ukrainian].
13. Zyuman, L. V. (Ed.). (2012). Psykholohichni aspekty stvorennia bezpechnoho osvitnoho seredovyscha: materialy seminaru praktychnykh psykholohiv ZNZ [Psychological aspects of creating a safe educational environment: materials of the seminar of practical psychologists of general educational institutions]. Kremenchuk [in Ukrainian].
  14. Panchenko, T. L. (2014). Psykholohichna bezpeka inklyuzyvnoho osvitnoho seredovyscha [Psychological safety of an inclusive educational environment]. Naukovyy chasopys NPU im. M. P. Drahomanova – Scientific journal of the NPU named after M. Drahomanov, 28, 327–332 [in Ukrainian].
  15. Sotska, O. P., Borysyuk, I. Yu., & Diomidova, N. Yu. (2021). Problemy diahnostyky psykholohichnoyi bezpeky osvitn'oho seredovyscha [Problems of diagnosing the psychological safety of the educational environment]. URI: <https://repo.odmu.edu.ua:443/xmlui/handle/123456789/9951> [in Ukrainian].
  16. Tushyna, O. (2013). Psykholohichna bezpeka v zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi: praktychnyy posibnyk [Psychological safety in a general educational institution: a practical guide]. Zaporizhzhya : ZOIPPO [in Ukrainian].
  17. Shelever, O. V., Fizer, V. S. (2019). Psykholohichna bezpeka osvitn'oho seredovyscha: psykholoho-pedahohichnyy aspekt [Psychological safety of the educational environment: psychological and pedagogical aspect]. Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchiy i zahalnoosvitniy shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools, 67, 1, 87–91 [in Ukrainian].

Authors

Nadiia Kotsur

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Head of the Department of Medical and

Biological Disciplines and Valeology,

Grigory Skovoroda University in Pereyaslav,

Pereyaslav, Kyiv Region, Ukraine

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4720-2227>

E-mail: n.kozur@ukr.net

Lidia Tovkun

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Medical and
Biological Disciplines and Valeology,
Grigory Skovoroda University in Pereyaslav,
Pereyaslav, Kyiv Region, Ukraine
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4091-1322>
E-mail: tovkynlidiya@ukr.net*

Abstracts

НАДІЯ КОЦУР, ЛІДІЯ ТОВКУН. Формування психологічної безпеки освітнього середовища в умовах російсько-української війни. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості викликів і загроз безпеці і психологічному стану дітей і молоді і, як наслідок, погіршенням генофонду української нації. Зазначена проблема актуалізувалася в період російсько-української війни, яка спричинила тяжкі руйнівні наслідки психосоматичного здоров'я як дорослого, так і дитячого населення. Зменшити вплив факторів ризику погіршення психічного здоров'я учнівської і студентської молоді можливо шляхом формування безпечного освітнього середовища. Адже саме освітнє середовище є відкритою системою, в якій проявляються всі тенденції і закономірності розвитку оточуючого соціального середовища, враховуючи також проблеми, що пов'язані з війною. У зв'язку з цим знижуються можливості освітнього середовища щодо захисту дітей від впливу негативних факторів та забезпечення сприятливого фізичного, психічного, духовного, морального та інтелектуального розвитку дітей.

Мета написання статті полягає у здійсненні теоретичного обґрунтування педагогічних аспектів формування психологічної безпеки освітнього середовища та визначення рівня психологічного стану майбутніх педагогів до організації безпекової та здоров'язбережувальної діяльності учнів в умовах воєнного стану.

Результати. Розкрито внесок учених у розробці педагогічних аспектів формування психологічної безпеки освітнього середовища та психічного здоров'я учасників освітнього процесу. Проаналізовано чинники психологічної безпеки в освітньому середовищі у мирний час та в умовах війни. Показано, що від час російсько-української війни зростає кількість загроз та небезпек, що спричиняють погіршення

показників психосоматичного здоров'я учнів та студентів. Проведено дослідження серед здобувачів вищої освіти Університету Григорія Сковороди щодо психологічного впливу війни на їх життєдіяльність і стан здоров'я. Встановлено, що психологічний стан здобувачів впродовж воєнного стану зазнав суттєвих змін. Зокрема, після впровадження низки психологічних заходів та оздоровчих технологій в університеті поліпилися показники емоційного стану здобувачів.

Висновки. Формування психологічної безпеки освітнього середовища в умовах війни потребує ґрунтовних знань щодо таких чинників ризику, як шкільні загрози й небезпеки, які можуть мати руйнівний вплив на нервову систему та психіку дітей і підлітків. Під час російсько-української війни зростає кількість загроз безпеки освітнього середовища, що негативно позначається на психологічному стані суб'єктів освітнього процесу. Впровадження психооздоровчих технологій навчання сприяє поліпшенню психосоматичного стану організму учнівської та студентської молоді.

Ключові слова: психологічна безпека, освітнє середовище, російсько-українська війна, воєнний стан, психічне здоров'я, психологічний стан.

NADIJA KOTSUR, LIDIJA TOVKUN. **Kształtowanie bezpieczeństwa psychologicznego środowiska wychowawczego w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej.** Zasadność opracowania wynika z rosnącej liczby wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa i stanu psychicznego dzieci i młodzieży, a w konsekwencji pogorszenia puli genów narodu ukraińskiego. Problem ten nasilił się w okresie wojny rosyjsko-ukraińskiej, która spowodowała poważne, destrukcyjne skutki dla zdrowia psychosomatycznego zarówno dorosłych, jak i dzieci. Zmniejszenie wpływu czynników ryzyka pogorszenia zdrowia psychicznego uczniów i studentów jest możliwe poprzez stworzenie bezpiecznego środowiska edukacyjnego. Środowisko wychowawcze jest przecież systemem otwartym, w którym przejawiają się wszystkie tendencje i wzorce rozwoju otaczającego środowiska społecznego, w tym problemy związane z wojną. W związku z tym zmniejsza się zdolność środowiska wychowawczego do ochrony dzieci przed wpływem negatywnych czynników oraz zapewnienia korzystnego rozwoju fizycznego, psychicznego, duchowego, moralnego i intelektualnego dzieci.

Celem artykułu jest teoretyczne uzasadnienie pedagogicznych aspektów kształtowania bezpieczeństwa psychologicznego środowiska wychowawczego oraz określenie poziomu stanu psychicznego przyszłych

nauczycieli do organizowania zajęć z zakresu bezpieczeństwa i ochrony zdrowia uczniów w stanie wojennym.

Wyniki. Ujawniono wkład naukowców w rozwój pedagogicznych aspektów kształtowania bezpieczeństwa psychologicznego środowiska wychowawczego i zdrowia psychicznego uczestników procesu wychowawczego. Analizowane są czynniki bezpieczeństwa psychologicznego środowiska wychowawczego w czasie pokoju i w czasie wojny. Wykazano, że od czasu wojny rosyjsko-ukraińskiej wzrasta liczba zagrożeń i niebezpieczeństw, które powodują pogorszenie zdrowia psychosomatycznego uczniów i studentów. Przeprowadzono badania wśród studentów szkół wyższych, Uniwersytetu im. Hryhorija Skoworody, na temat psychologicznego wpływu wojny na ich życie i zdrowie. Stwierdzono, że psychologiczny stan studentów w czasie trwania okresu wojennego uległ znacznym zmianom. W szczególności po wprowadzeniu na uczelni wielu działań z zakresu psychologii i technologii zdrowotnych wskaźniki stanu emocjonalnego studentów uległy poprawie.

Wnioski. Kształtowanie bezpieczeństwa psychologicznego środowiska wychowawczego w czasie wojny wymaga dokładnej znajomości czynników ryzyka, takich jak zagrożenia szkolne i niebezpieczeństwa, które mogą mieć destrukcyjny wpływ na układ nerwowy i psychikę dzieci i młodzieży. W czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej wzrasta liczba zagrożeń dla bezpieczeństwa środowiska edukacyjnego, co negatywnie wpływa na stan psychiczny podmiotów procesu edukacyjnego. Wprowadzenie technologii nauczania o charakterze psycho-zdrowotnym przyczynia się do poprawy stanu psychosomatycznego organizmów uczniów i studentów.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo psychiczne, środowisko wychowawcze, wojna rosyjsko-ukraińska, stan wojenny, zdrowie psychiczne, stan psychiczny.